

RISTO KOVAČIĆ — RIŠNJANIN ISTORIČAR I KNJIŽEVNIK

Na čitavoj teritoriji Boke Kotorske književni rad počinje veoma rano. Rad na slovenskoj knjizi počinje pojavom prvih učitelja slovenske pismenosti u našim krajevima. Misiju pismenosti primiše kod nas benediktinski manastiri, koji malo po malo postadoše rasadnici glagoljskog pisma. Manastiri, koji su obavljali ovu kulturnu djelatnost bili su: Sv. Mihailo na Tombi (Prevlaka), Sv. Luka u Krtolima, Sv. Petar na Gracu (u Bogdašićima), Sv. Marko na Pinama (Tivat), Sv. Đorđe na ostrvu pred Perastom, Sv. Petar u Bijeloj i dr. Ovdje su se prepisivale i sastavljale nove knjige za potrebe Crkve. Te su knjige pisane na latinskom i slavenskom jeziku (glagoljicom). Pismenost glagoljska bila je organizovana za naše ljude tj. za novopridošlo slavensko stanovništvo.¹

Sa puno prava prof. Branko Vodnik konstatuje: »S Juga dopiraše glagoljizam preko stare Duklje, današnje Crne Gore i Hercegovine u Bosnu i Južnu Dalmaciju, gdje ga već u XI i XII stoljeću počelo potiskivati ćirilčko pismo.²

Rad na ćirilčkoj knjizi, na teritoriji župe Dračevica, datira po svoj prilici, osnivanjem Savinskog manastira, tj. gradnjom »male Savinske crkve« koja pada — ako je natpisima vjerovati — oko 1030. g. Ovome datumu idu u prilog i neki novootkriveni zidovi oko »Male crkve«, koji nas upućuju na pretpostavku da bi to mogli biti ostaci one crkve iz 1030. godine koju je porušio, po svoj prilici, neki jači zemljotres. Svakako, radilo se to o ovoj ili nekoj drugoj crkvi, natpis iznad zapadnih vrata nagoni nas na razmišljanje.

Pošto je ovaj dio Boke zajedno sa Rišnom pripadao Humskoj državi, to je doba kada je čitavo Južno primorje pripadalo Nema-

¹ Maksim Zloković, Književnost u Boki od najstarijih vremena do danas (u rukopisu).

² Risto Kovičević, Književnost Kotora, Zbornik Društva istoričara Kotor. Izdala Sekcija Društva istoričara Crne Gore, Kotor, 1970, s. 94.

njičkoj državi. («Kralj svih raških zemalja i Duklje, i Travunije i Zahumlja».)³ U ovom periodu dolazi do naglog pulsiranja ćirilskog pisma i knjige. Mišljenja smo da se oko manastira Savine, Tvrtkovog i Sandaljevog Svetog Stefana (Novog), počela razvijati svojevrsna književnost. Vjerujemo da je i ovdje došlo do prepisivanja čuvenog Miroslavljevog jevanđelja, kao što je na Prevlaci došlo do pisanja čuvene Ilovičke krmčije. Samo prisustvo darovite i umne Jelene Sandaljeve u Novome, dovoljno je bilo da pokrene ljude od nauke, knjige i umjetnosti na rad. Blizina Kotora i Dubrovnika, gdje je od XIII vijeka pa do danas napredovala književnost, bilo na našem bilo na stranom jeziku, dovoljno je bilo da probudi ljude ovoga kraja na sličan rad.⁴

Padom Herceg-Novog i Risna pod Turke 1482. godine prestaje svaki rad na knjizi, pogotovo na našem jeziku. Svakako da je postojanjem medresa (škola za hodže), i mekteba (niže škole) u neku ruku, nastavljan rad na knjizi u ovom gradu. Možda nam Evlija Celebija opisujući Novi, za «Jalijsku obalsku kapiju» ne kaže uzalud: ... «Ovdje se skupljaju ljudi koji traže rasonodu i naučnici da se nadišu svježega vazduha, jer ova kapija vodi na luku i more».⁵

Za vrijeme turske uprave Risnom spominje se Nikola Maretić, stanovnik ovoga grada, kao trgovac ćirilskim knjigama. Nikola Maretić, trgovac iz Risna, potvrdio je godine 1567. pred kotorskim sudom svojom priznanicom: da duguje Trifunu Mihailovu Bući iz Kotora 1.425 aspri (oko 30 dukata) za dvadeset komada srpskih knjiga, i to: osam psaltira, sedam liturgijara i pet trebnika. Obavezao se da će dug podmiriti tokom mjeseca juna naredne godine. Osim toga priznaje da Trifunu duguje iz ranije, na osnovu jedne druge priznanice 1.390 turskih aspri (28 dukata) za 20 drugih knjiga, i to: osam psaltira, šest liturgijara i šest trebnika, obavezujući se »da taj novac plati čim se njegov brat vrati iz Srbije sa putovanja, ako te knjige proda; u protivnom, dug će podmiriti narednog aprila.

Iz ovog dokumenta vidimo da su Nikola Maretić i njegov brat, u neku ruku nabavljači ćirilskih knjiga iz štamparije Božidara Vukovića u Veneciji, koje su iz svoje risanske »knjižare« slali karavanskim putem za Zetu i Srbiju, gdje su ih rasprodavali crkvama i manastirima. Ova risanska »knjižara« je preteča mnogim kasnijim knjižarama u Boki.^{5a}

³ Istorija Crne Gore, Titograd, 1967, knj. I, s. 444.

⁴ M. Zloković, Slovenska župa Dračevica, Boka, Herceg-Novog, 1969, knj. I, 66, 72.

⁵ Jovan Radonić, Putovanje Evlije Celebije po srpskim i hrvatskim zemljama, Godišnjica Nikole Čupića, knj. XI, Beograd, 1912; Vidi: Tomo K. Popović, Herceg-Novog, Dubrovnik, 1924, 70—74.

^{5a} R. Kovijanić, Katorski medaljoni. Izdavač Centar ARS, Beograd, 1976, 148.

Padom Herceg-Novog 30. IX 1687. čitava Boka se našla pod mletačkom vlašću. Pored organizacije i trgovine, pomorstva, poljoprivrede, zdravstva, vojnog obezbjeđenja, dolazi i do organizacije školstva. Tako pored Kotora, Budve i Perasta, koji su imali neku vrstu opštinskih škola, možemo pratiti razvitak školstva u Herceg-Novom od 1701. godine do pada Mletačke Republike.⁶

Školstvo u Risnu počinje, po svoj prilici, dolaskom mletačkih vlasti, jer u mletačkom katastru Risna iz 1704. god. među popisanim stanovništvom i njihovim imanjima spominje se i »ISACH MISTRO Di scola«. Na drugom spisku zabilježen je kao: »ISACH STEROLO MASTRO di SCOLA«, koji je imao 120 tavola zemlje. Odmah do njega pominje se, po svoj prilici, učitelj »MITTAR Dascolo Detto Pisaz«, za koga kaže da je posjedovao 1 kvarat zemlje u Risnu.⁷ U jednom pismenom ugovoru iz 1784. god. spominje se »jerdakon Kiril« koji je, vjerovatno, tada bio i učitelj u Risnu.⁸ Krajem XVIII vijeka Stefan Vrčević je bio opštinski pisar i učitelj u Risnu.⁹ Prema tome, možemo zaključiti da se školstvo u Risnu razvijalo od prvih dana mletačke vladavine, sa malim prekidima do naših dana. Početkom XVIII vijeka Rišnjani se počinju isticati kao vješti i dobri pomorci. Risan je bio izvozna i tranzitna luka za istočnu Hercegovinu i zapadni dio Crne Gore. Sa privrednim prosperitetom uporedo se razvija i kulturno-prosvjetni život u gradu. Pored prvih škola, koje su bile na italijanskom jeziku, otvarale su se i škole na narodnom jeziku koje su u početku držali sveštenici.¹⁰

U prvoj polovini XVIII vijeka dolazi do potpune obnove porušenog manastira Banje, koji postaje rasadnik prosvjete i narodne misli u ovom kraju.¹¹

Godine 1835. napredna omladina risanska osniva svoju »Biblioteku opšćestva risanskog« sa čitaonicom. Ovo je prva javna narodna biblioteka u Crnoj Gori, a među prvima na našem primorju. Pored škole na narodnom jeziku i biblioteke sa čitaonicom, veliki doprinos narodnom prosvjećivanju dale su Vukove narodne pjesme. Vukovi vrijedni saradnici i propagatori njegovog književnog i jezičkog preporoda bili su Vuk Vrčević i Vuk Popović, obojica iz Risna. Njihovo djelo, bilo u sakupljanju »narodnog blaga«, bilo u objavljivanju pojedinih manje poznatih istorijskih zbivanja iz

⁶ M. Zloković, Mletačka uprava u Herceg-Novom, Boka, Herceg-Novi, 1971, knj. 3, 5, 34.

⁷ Gligor Stanojević, Katastri Herceg-Novoga i Risna iz 1704. god., Spomenik SANU, knj. CXXV, Odeljenje istorijskih nauka, br. 4, Beograd, 1983, 115—116.

⁸ Petar Šerović, Jedan dokument o suvlasništvu broda iz godine 1784. Godišnjak Pomorskog muzeja, Kotor, 1952, knj. I, s. 52.

⁹ Radmila Pešić, Vuk Vrčević, Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, Beograd, 1967, 10.

¹⁰ Ignjatije Zloković, Prilozi za istoriju pomorstva i trgovine Risna, Godišnjak Pomorskog muzeja, Kotor, 1966, knj. XIV, 25—27.

¹¹ Prot. Vaso Ivošević, Manastir Banja kod Risna, Crkva, kalendar Srpske pravoslavne patrijaršije, Beograd, 1983, 73—75.

ovoga kraja, nastavlja veći broj Bokelja.¹² Među njima vidno mjesto zauzima Risto Nikov Kovačić — Rišnjaniin, istoričar, književnik i profesor.

Risto Kovačić rođen je 10. (22) aprila 1845. godine od oca Nika Vasova Kovačića i majke Anđelike rođene Lučić u Risnu.¹³ Osnovnu školu na narodnom jeziku završio je u Risnu. Kao dobar đak dobio je preporuku crkvenih vlasti te je bio primljen za pitomca Pravoslavnog bogoslovskeg sjemeništa u Zadru, odakle je pohađao i gimnaziju. Poslije uspješno završenog šestog razreda gimnazije napušta Sjemenište i prelazi u Herceg-Novi.¹⁴

Pri Srpskoj fondacionalnoj pomorskoj školi u Srbini 1867. godine osniva se odsjek za jezike. Ovaj odsjek preuzima I. XI 1867. god. Risto Kovačić, gdje za četiri godine uspješno predaje srpski i italijanski jezik.¹⁵

Još dok je Kovačić bio pitomac Sjemeništa u Zadru je početkom školske 1865/66. god. osnovano Omladinsko književno društvo »Prvenac«. Članovi ovog društva bili su: Lazar Tomanović (Lepetani), učenik V razreda, Spiridon Bjegović, učenik VI razreda, Jovo Nakićenović (Kuti), učenik VI razreda, Ilija Beara, učenik V razreda, Teodor Novaković, učenik VI razreda, Stanislav Brkanović, učenik IV razreda, Stefan Martinović, učenik IV razreda, Dimitrije Anđus (Paštrovići), učenik V razreda, Ilija Sušak, učenik IV razreda, Risto Kovačić (Risan), učenik VI razreda, Grigorije Skočić, učenik V razreda, Stefan Mrđen (Kotor), učenik IV razreda, Petar Martinović, učenik IV razreda, zatim Vladimir Subota, učenik IV razreda i Stefan Kalinić, učenik V razreda.

Prvi broj društvenog glasnika, pisanog rukom, pod imenom »Prvenac« izišao je 7. decembra 1865. godine, pod uredništvom Rista Kovačića i njegovog pomoćnika Vladimira Subote.

U prvom broju »Prvenca« njegov glavni urednik Risto Kovačić napisao je uvodnik u kojem govori »o nužnosti prosvjete, a uz to i ovog lista«. Ovo svoje izlaganje o potrebi prosvjete nastavio je i u naredna dva broja lista gdje naglašava da »ovaj list nam je ulište«. Interesantno je pismo Lazara Tomanovića, koji se veseli »ustanovljenju našega 'Prvenca', pa kaže: »Ja se s njim dičim, jer znam da će na diku služiti onima koji su ga ustanovili... Hoteći ga, dakle, pomoći, bacio sam oko na istoriju, da iz nje izvadim koje slavno ime, da prvi broj »Prvenca« s njim ukrasim...« Glavna karakteristika »Prvenca« bila je za sve vrijeme njegova

¹² M. Zloković, Književnost u Boki od najstarijih vremena do danas (rukopis).

¹³ Arhiv parohije Risan — Registar matice rođenih, knj. II, s. 25, br. 6.

¹⁴ P. Šerović, Zabilješke (nalaze se kod pisca ovog rada).

¹⁵ Ignjatije Zloković, Srpska pomorska zakladna škola u Srbini, Istorijski zapisi, Cetinje, 1952, god. V, knj. 8, sv. 1—3, s. 132.

izlaženja široko južnoslovensko obilježje, što se naročito vidi iz gotovo svih pjesničkih priloga u listu.¹⁶

Osnivač i prvi urednik »Prvenca« Risto Kovačić, bio je ujedno prvi od svih zadarskih omladinaca u gimnaziji i saradnik »Narodnog lista« u Zadru, što se vidi iz br. 34, priloga uz »Narodni list« od 28. aprila 1866. god., gdje je štampao, po svoj prilici, svoju prvu pjesmu »S Bogom Skradinu«. Ovu pjesmu, kako ističe Dušan Berić, potpisao je kao »gimnazista« punim imenom i prezimenom.¹⁷ Iste godine je u »Srpsko-dalmatinskom magazinu« objavio lirsku pjesmu »Dragoj...« Po svemu se vidi da je ovo pjesma početnika, koji ponesen omladinskim patriotskim duhom sedamdesetih godina otadžbinu personificira u pojavi voljene djevojke. Ovi simpatični borbeni stihovi u kojima je iskazana pjesnička ljubav rodnoj grudi jasno govore kakvu su ulogu odigrale omladinske i dačke družine u bivšoj Austro-Ugarskoj Monarhiji:

»Ti bi mnogo rada bila
da Te zovem: »Diko mila!«
Ah, to ima bit mi ime
slavno ime roda mog.
Ovo Ti je najsličnije
što si krasna da Te nije
i što si me kao vila
pjevat pjesme pobudila
za slobodu roda mog.«¹⁸

Kovačić je u Herceg-Novom zatekao Mata Mršu — Peraština, dotadašnjeg profesora Pomorske škole u Zadru, čuvenog matematičara, koji je govorio i odlično poznao: francuski, engleski, italijanski, španski, grčki i ruski. Mrša je bio prvi upravitelj škole u Srbini. Zatim je upravitelj bio prota Hristifor Lombardić, pa njegovi drugovi iz zadarskog Sjemeništa i »Prvenca«: Stefan Mrđen i, kasnije (1872), Stanko Brkanović iz Skradina. U Herceg-Novom je našao svoga zadarskog druga Jova Nakićenovića, kasnijeg sekretara opštine i pisca. Kovačić je privremeno službovao u Herceg-Novom od 1867. do 31. avgusta 1871, a stalno od 1. novembra 1879. do 30. septembra 1881. godine.¹⁹ U ovom razdoblju Kovačić je predavao srpskohrvatski jezik, istoriju i zemljopis. Sa puno mladalačkog i rodoljubivog zanosa i pedagoškog takta predavao je ove predmete, tako da je ostao u prijatnom sjećanju svojih đaka.

¹⁶ Dušan Berić, Omladinsko društvo »Prvenac« i Narodni preporod u Dalmaciji, Mogućnosti, Split, april 1963, br. 4, s. 407—408; vidi: dr Kosta Milutinović, Vojvodina i Dalmacija od 1760. do 1914, Novi Sad, 1973, 90—91.

¹⁷ D. Berić, Omladinsko društvo »Prvenac«... kao gore, br. 4, s. 410.

¹⁸ Vaso J. Ivošević, Saradnja Bokelja u »Srpsko-dalmatinskom magazinu«, Boka, 15—16, Herceg-Novi, 1984, s. 307.

¹⁹ Mr Dušan Mandić, Sto dvadeset pet godina od osnivanja herceg-novske Pomorske zakladne škole u Srbini, Boka, 13—14, Herceg-Novi, 1982, 192—3.

O Kovačićevom radu u hercegnovskoj školi cetinjski polu-službeni list »Crnogorac«, u broju od 3. IV 1871, piše sljedeće: »Ovih dana održan je bio ispit u Zavodnoj školi u Srbini, te je milina bilo vidijeti kako đaci dobro i razgovetno odgovaraju; doista svakoga je moralo dirnuti, čujuć kako dobro znaju povjesnicu srpsku i zemljopis. Svak se mogao očigledno uvjeriti da nam čestiti i valjani učitelj g. Risto Kovačić ne žali truda oko svojih đaka, te bi zato grjehota i velika šteta po mjesto bila, kad bi ga izgubili, jer teško je sada naći valjana učitelja; istina, može se naći dobar i učevan, ali da ima način predavanja kao što g. Kovačić ima, to je teško naći, a to je baš ono što više vrijedi kod učitelja, nego i samo znanje, jer zaludu on zna kad nema vještog načina predavanja. Pri tom svakom roditelju mora osobita radost biti, uvjeren budući da mu se dijete u čisto srpskom duhu odgaja, te da će ono vremenom na diku i korist roda i otadžbine biti, i zato zaslužuje g. Kovačić da mu se ovdje javna zahvalnost izreče, a najveća nagrada nek mu bude ljubav i blagodarnost njegovih učenika.«

Ovaj dopis potpisao je autor inicijalom »N«, pa mislimo da je to Jovo Nakićenović. Dopis je poslan iz Herceg-Novog 25. marta, a objavljen je 3. aprila 1871. god. u listu »Crnogorac«, br. 111.²⁰

Pored gore navedenog članka »Crnogorac« se u dopisu iz Herceg-Novog od 2. avgusta opet osvrće na rad »Zavodne škole« i njenih nastavnika Mata Mrše i Rista Kovačića:

»Ja ću Vam ovom prilikom reći koju o plodu ovdašnje lijepe zadužbine »Bošković — Đurović — Laketićevoj« kog je sabralo ove godine ovdašnje Srbstvo. Znete da je ova fundacija najviša na primorju. Zao mi je što ne mogu ni o njoj samoj prozboriti kako bi trebalo. Ali kako čujem, do koji dan će se pregledati stanje njeno i ja se nadam da će nas koji Srbin izvijestiti kako se nalazi. Iz ovog fonda se izdržava učitelj moreplovstva (nautike) i srpskog jezika. Ja sam bio srećan što sam mogao prisustvovati ovogodišnjem ispitu u ovom zavodu, ako se sretan može nazvati Srbin kad opiplje i koje lijepo djelo pored tolikog mnoštva lijepijeh riječi. O uspjehu učenika u moreplovstvu ne mogu vam ništa reći, jer se u tome ne razumijem; al nije ni potreba da očekivate sud ni od ikog, jer jamči ime Mata Mrše, čuvenog i iskusnog učitelja te struke. Nego me iznenadio uspjeh dječice, koju obučava Risto Kovačić, o kom je i prvog tečaja bilo riječi na ovome mjestu. Njegovi učenici čitaju i pišu, da se više ne može željeti. Nekijem srećnijem metodom pak tako ih je upoznao sa gramatikom, da bi dosta bilo i za prve klase gimnazijske. Računicu znadu tako da je jedan učenik tu skoro bio primljen odma u treći razred trgo-

²⁰ (Anonim) »N.«, Crnogorac, Cetinje, 3. IV 1871, br. 11, god. I, s. 44.

vačke škole u Trstu. Zemljopis Evrope, ne samo da poznaju nego su ga nacrtali tako, kako nijesmo kadri bili mi u četvrtom razredu gimnazijskom. A srbsku povjesnicu će ti tako kazivati na komade kao najpoznatije i najlakše priče. Jednom riječi stvar za ne vjerovati nego svojim ušima. Zaista da su tri učitelja radili ne bi se bogatijoj žetvi imalo što primijetiti. Ovako ne mislim ja sam nego svi koji dođoše da se raduju napretku svoje dječice, a bilo je mnogo takovijeh slušalaca. I ja sam samo primijetio da je šteta što više djece nije bilo pod nastavom našeg Kovačića. Svega ih je dvadeset i četiri. A da ih je stotina ne bi malo bilo. Rekoše mi da je bilo ljudi koji su odvrćali roditelje da ne šalju djecu u ovu školu. Čuo sam i još nešto užasnije, naime, da ima ljudi koji misle premjestiti ovu školu iz Srbije na Toplu, da učitelj poje u crkvi, a zdanje divno na divnom položaju da izdadu pod kćirju militaruru za kazermu ili ošpedal. Ali ja još ne mogu vjerovati da je istinita ova opaka namjera, no jako je, ne bojim se da će uspjeti dok je u Novome poznatijeh patriota, ne od jučer, nego od mnogo prije nas; samo ako što ne pokvari pakleni razdor koji se počinje uvlačiti i ovdje od neko doba.²¹

Iz Herceg-Novog Kovačić prelazi školske 1871/72. godine za privremenog učitelja Gimnazije u Kotoru, gdje predaje istoriju i geografiju. Direktor Kotorske gimnazije je bio Luko Zore — Dubrovčanin, a nastavnik čuveni i istaknuti nacionalni radnik don Jakov Grupković, koji je 1871. g. osnovao bogatu i sadržajnu školsku biblioteku, zatim Vuk Popović, vjeroučitelj, poznati saradnik Vuka St. Karadžića. Ove godine u Gimnaziji je predavao matematiku, fiziku i italijanski jezik Ivan Milošević, privremeni nastavnik nautike. Ivan Milošević — Dobročanin je bio veoma zapuzeni matematičar i astronom. Objavio je nekoliko studiozno napisanih rasprava iz matematike i astronomije.²²

U kotorskoj sredini Kovačić je našao veliki broj saradnika iz »Prvenca« i »Ujedinjene omladine«. Odmah je bio izabran u prosvjetni odbor S. P. »Jedinstvo« koje je tada okupljalo veliki broj napredne omladine.²³ Prilikom zajedničke Svetosavske proslave koju su priredili: Kotorska slavjanska čitaonica i S. P. »Jedinstvo« u januaru 1872. godine prof. Risto Kovačić je održao predavanje na temu »Sveti Sava i žrtvovanje«. Na ovoj priredbi »Jedinstvo« je, pored ostalog,

²¹ Crnogorac, Cetinje, 21. VIII 1871, br. 31, s. 123. (Ovaj dopis nema inicijala »N«, ali po svemu izgleda da ga je pisao Jovo Nakićenović, tada tajnik hercegnovske opštine.)

²² Vojislav Boljević-Vuleković, Gimnazija »Stefan Mitrov Ljubiša« u Kotoru (1865—1965), Zbornik Kotorske sekcije Društva istoričara Crne Gore, Kotor, 1973, br. 1, s. 26—27; vidi: Ernest Stipanić, Ivan Milošević, nautičar i matematičar, Godišnjak Pomorskog muzeja, Kotor, 1955, IV, s. 123—132.

²³ Prota Jovan Bućin, Pregled rada Srpskog pjevačkog društva »Jedinstvo« u Kotoru, Kotor, 1929, 27.

otpjevalo tri pjesme našeg poznatog bokeljskog kompozitora Spira Ognjenovića.²⁴

Književno društvo učenika Bogoslovije na Cetinju »Crnogorski borac« piše 1. aprila 1872. god. sljedeće: »Čestiti i rodoljubivi naš brat Risto Kovačić, učitelj Gimnazije kotorske, poslao nam je na dar kao prilog knjižnici »Crnogorskog borca« 35 komada različitih knjiga. Mi mu ovljem izjavljujemo najveću zahvalnost.«²⁵

O pedagoškom radu Rista Kovačića u Katorskoj gimnaziji jasno govori sljedeći dopis: »U Kotoru 14. avgusta. Prošle nedelje bio je javni godišnji ispit učenika ovdašnje gimnazije i nautike, i vrijedno ga je pomenuti i popratiti skojom primjedbom, jer nam je nauka temelj budućnosti. Uspjeh je ovogodišnji osobito u Gimnaziji bolji nego smo se nadali, a neću reći mnogo ako dodam da se za ovo ima dosta zahvaliti uredbi g. upravitelja Luke Zora. Ali ne možemo mimoći da ne spomenemo kako smo prikazali i odma u školi po ispitu — i na dvoru kazali — da su učenici prvog gimnazijalnog razreda očitovali bolje znanje Zemljopisa nego učenici prvog i drugog razreda Nautike, i udivili se kako ovo biva, kada se u nautici mnogo više ima učiti geografija nego u prvoj klasi gimnazijalnoj, budući je nautici geografija i matematika prvi i osnovni predmet, što u gimnaziji nije. Mi nećemo da ovu razliku prebacimo na sposobnost gospode učitelja, jer pošto ovo zvanije zastupaju o njoj ne možemo posumnjati; ali nećemo moramo, i kako smo se u istoj školi osvjedočili i izrazili; učenici prvog gimnazijalnog razreda napredniji su jer ih njihov učitelj g. Risto Kovačić učio njihovim t. j. našim, maternjim, domaćim jezikom, a učenici nautike nazadnije jer ih je njihov učitelj g. pop Zambarini učio sve samo tuđim i njima nepoznatim jezikom talijanskim. Sad neka vidi kome je za potrebu koji je jezik kojim govore Kotorani, ili srbski na kojemu im djeca dobro napreduju ili talijanski na kome se malo manje zaludu muče. Ja znam da potkupljenim braniocima trujuće nas tuđinštine za ovu opomenu nije stalo, niti će ih umuknuti, jer oni se ne bore iz uvjerenja da dobro čine, nego za hraniti se; ali se uzdam da će osvijestiti koga što se iz kratkoće i lakovjerstva za njima zavodi.«²⁶

Kovačić je kao ugledan i čestit Bokelj bio član Velike narodne skupštine Bokelja koja je 17. septembra 1872. godine održana u Kotoru u pozorišnoj dvorani. Na ovoj skupštini se, između ostalog, vijećalo o slanju izaslanstva caru u Beč, koje bi izrazilo »vjernost i odanost naroda Bokeškog prema carskom prestolu«. U diskusiji Risto Kovačić pobija navode predlagачa i kaže: »Kad bi mi iskali kakvu milost, onda bi trebalo poslati izaslanstvo, ali mi milosti

²⁴ Anonim, Kotor, Crnogorac, Cetinje, 1872, god. II, s. 8.

²⁵ Isto, Crnogorac, Cetinje, 1872, god. II, br. 13, s. 52.

²⁶ Isto, Crnogorac, Cetinje, 1872, god. II, br. 33, s. 132.

ne tražimo, zato ne uviđam da je to nužno, a ako pak ko želi poći, onda neka ide u svoje ime.²⁷

Na kraju drugog polugodišta 1873. god. napušta gimnaziju i odlazi na studije u Zagreb i Beč. U Beču je slušao predavanja čuvenog profesora Franje Miklošića. Tu je živo učestvovao u radu južnoslovenskih omladinskih i studentskih društava.²⁸ U ovom razdoblju nastaje i njegova rodoljubiva pjesma »Polazak u boj«, koju je objavio Sundečićev crnogorski godišnjak »Orlić« za 1877. god. Vjerujemo da je ova pjesma nastala kao odraz pjesnikovog oduševljenja za hercegovačke ustanike i on kaže:

»Evo, evo, rujna puca zora:
mio narod slobodit se mora;
vidat rane i blažit mu jade
koje Istok i Zapad mu dade —
nego dajte handžara mi ljuta
i junaku sve što je za puta:
Ja odlazim sada na bojište
to od mene ljubav roda ište.

29

Interesantno je napomenuti da je ovu Kovačićevu pjesmu iz »Orlića« preštampano 30. jula 1913. god. somborski list »Golub« (brojevi 5—6, str. 745).

U toku svojih studija u Zagrebu i Beču Kovačić se stalno bavio istraživanjima i proučavanjima istorije Boke Kotorske. Tako su 1878. god. nastale dvije sveske »Prilozi za povjesnicu Boke Kotorske«. O tome pisac u predgovoru kaže: »Bilješke, što ovdje izdavam, prepisao sam iz jednog rukopisa, što se nalazi u Zagrebačkom muzeju.

Bio sam nazad tri godine u Zagrebu, i velezaslužni upravitelj, ili bolje utemeljitelj ondašnjega muzeja, gospodin profesor Ljubić, videći da se bavim kupljenjem podataka, da napišem malko povjesnice Boke Kotorske, poda mi isti rukopis, da vidim, jeda bi u njemu što za me bilo, te ove bilješke prepisem.

Auktor je rukopisa doktor Antun Kojović iz Budve, i pisao ga je u Budvi pod vladom francuskom nješto god. 1808, 9. i 10.«

U predgovoru Kovačić između ostalog navodi: »Kanonik je Kojović pisao talijanskim jezikom, ne, što bi talijanski jezik bio onda u rodnom mu gradu vladajući, nego kao izgubljena ovca, đak loretski, tuđinsko odgojče...«

»Najvažnije je u Kojovićevom rukopisu što kao očevidac piše o vladama što su se u Boki Kotorskoj po padu Mletačke Republike

²⁷ Isto, Crnogorac, Cetinje, 1872, god. II, br. 39, s. 175.

²⁸ P. Serović, Zabilješke (nalaze se kod pisca ovog rada).

²⁹ Risto Kovačić, »Polazak u boj«, Orlić, crnogorski godišnjak, god. III, Cetinje, 1867, s. 83.

(1797) do 1814. promijenile... Kako je crnogorski vladika knez Petar Prvi Petrović Njegoš »Sveti« Budvom vladao; kako se Budva prvi put predala Austriji i kako su njome vladali Rusi, pa Francuzi; zatim što piše za crnogorsku povjesnicu: o postanju pravoslavne crkve svete Trojice u Budvi, o crkvi svetoga Save takođe u Budvi, o kuli Boškovića.»

Kovačić naglašava da ono što je u ovom rukopisu našao »nije male vrijednosti«.

»Prijepis je što izdavam, prijepis najvažnijega ali ne svega, zašto? Čujte jedno ponašanje: Bila je naredba pod Mletačkom Republikom, kad brod trgovački sreće brod državni, da ga pozdravi pucanjem iz svojih topića. Njeki kapetan ovo ne ispuni. Pozvan na odgovor, reče da nije ispunio »za sto razloga«. — Koji je prvi? — upita sudnik. »Što nijesam imao praha«, odgovori kapetan. »Dosta«, na to će sudnik. »Ne treba drugijeh«. Nj ja tako nijesam prepisao sve, jer nijesam sve našao, jer je rukopis pokvaren, dakle, mislim e mi se može oprostiti.«³⁰

Prof. Slavko Mijušković je priredio prevod i komentar, načinio izbor i napisao predgovor iz memoara Antuna Kojovića. Prof. Mijušković je koristio Kovačićeve prepise za svoj rad, pa kaže: »Kovačićevi prepisi odnose se na vrijeme od 1797. do 1807. Pošto su ovi prepisi dobro izvršeni, koristili smo ih u ovoj knjizi, tako da smo direktno sa njih prevadali na naš jezik Kojovićeve italijanski tekst iz ove sada zagrebačke sveske njegovih Memoara.«³¹

Kovačićeva saradnja u dubrovačkom »Slovincu« bila je znatna i obilna. Navraćao je u Dubrovnik radi arhivskih istraživanja, pa je bio upoznat sa tadašnjim političkim prilikama u »gradu pod Srđem«. Tada je nastala njegova brošura o gradnji i osvećenju pravoslavnog hrama u Dubrovniku.³² Tom prilikom učestvovao je u polemici o knjizi poznatog hrvatskog pisca Natka Nodila, pa u »Slovincu« objavljuje svoj prilog pod naslovom »Opet o Nodilovoj knjizi«.³³

Poslije završenih studija u jesen 1879. god. opet dolazi u Herceg-Novi gdje u Pomorskoj zakladnoj školi predaje srpskohrvatski jezik i istoriju. Školske 1880/81. preuzima upravu ovog zavoda. U pismu upućenom opštini piše: »Čast je najponiznije potpisanome obznaniti to Slavno Općinsko Upraviteljstvo da je jutros u ovoj zavodnoj školi — realki — započeto predavanje prvog tečaja na-

³⁰ Risto Kovačić, »Prilozi za povjesnicu Boke Kotorske«, Pečatnja Drag. Pretnera, Dubrovnik, 1875, sveščić drugi, s. 5—14.

³¹ Antun Kojović, Moje doba, Biblioteka »Luča«, br. 26, Titograd, 1969. (predgovor, izbor, prevod i komentar dr Slavko Mijušković), s. 12.

³² Risto Kovačić, »Izvješće Odbora Pravoslavnog opšćestva dubrovačkog o zidanju i osvješćenju pravoslavnog hrama u Dubrovniku«, Dubrovnik, 1879. god. (zasebna brošura).

³³ Risto Kovačić, Opet o Nodilovoj knjizi, »Slovinac«, Dubrovnik, 1879. god. II, broj 4.

stupajuće školske 1880/81. god. i da po tome može biti običajni spomen u crkvi na Topli plemenitijem, rodoljubivijem ostaviteljem Zavoda Boškovića, Đurovića i Laketičke u prvu nedelju što dolazi, 10. oktobra po novom kalendaru, zato se moli to Slavno Općinsko Upraviteljstvo da bi izvolilo na ovaj spomen doći. Učitelji i učenici uputiće se iz ove zavodne škole sa zastavama na devet ura. U Srbini 5. oktobra 1880 — Risto Kovačić, upravitelj Zavodne škole — realke — u Srbini.³⁴

Kovačić je kao upravitelj škole strugo vodio računa da se uspomena na osnivače škole ne napusti i ne zaboravi, pa je svake godine prilikom završnih ispita, koji su bili javni, bila priređena i mala svečanost. Tako on u pozivu opštini da prisustvuje svečanosti, između ostalog, kaže: »Dan će biti svečan i na slavu dičnih osnivatelja zavoda, te će škola biti okićenija i potpisani upravitelj, po ispitu, dvije će o njima i zavodu progovoriti.«

Osim o nastavi i proslavama Kovačić je vodio računa i o siromašnim đacima i nastojao na neki način da ih pomogne, zato se obraća upravi Srpske zakladne škole u Srbini da pomogne vrijedne i siromašne đake i to: Kašinu, Savica, Lepetića i Crnogorčevića.³⁵

Kovačić je napustio Herceg-Novu i preselio u Kotor 30. IX 1881. god. On iz Kotora šalje Upravnom odboru Zaklade sljedeći brzojav: »Pošto našao sigurnije zahvaljivam na tamošnje mjesto i ostavljam. Doću predati uređ. Risto Kovačić.«³⁶

Još kao profesor u Herceg-Novom u dubrovačkom »Slovincu« objavljuje zapaženu političku raspravu »Zabavica novijim učenjima Gundulićeva »Osmana«. Odmah u sljedećem broju, 25, produžava sa polemikom pod naslovom »Osman' i ovoga novija proučavanja«. Pisac u ovim polemikama naučno analizira pjesničko djelo velikog pisca i oslanja se na neke postavke dr Laza Tomanića.³⁷

U ovoj godini objavljuje u »Slovincu« vrlo zapaženu raspravu pod naslovom »Milan D. Milicević«. Pisac se u ovom prilogu posebno osvrnuo na Milicevićevo djelo »Zimnje večeri«. Kovačić je na jedan lijep i sugestivan način predstavio književno djelo ovog našeg pisca, koji je svojim sadržajem i stilom pripadao »Vukovoj školi«, za koga savremenici kažu da je bio »najplodniji pisac novije srpske književnosti«. Iste, 1880. godine, objavljuje u »Slovincu« vrlo lijepu i rado čitanu studiju »Život i rad Branka Radičevića«.

³⁴ Arhiv Herceg-Novog (u daljem tekstu: AH, Fond Zakladne škole Srbina, kutija I, broj 574.

³⁵ AH, Fond Zakladne škole Srbina, kutija I, broj 310 i 410.

³⁶ AH, Fond Zakladne škole Srbina, kutija II, broj 9.

³⁷ Risto Kovačić, »Zabavica novijim učenjima Gundulićevog »Osmana«, »Slovina«, Dubrovnik, 1880, god. III, br. 24, s. 467—479 (Politička rasprava); »Osman' i ovoga novija proučavanja«, »Slovina«, Dubrovnik, 1880, god. III, br. 25, s. 482.

ća«. Odmah poslije objavljivanja u »Slovincu« studija je pobudila toliki interes da je pisac morao izdati »posebno izdanje u pečatnji Drag. Pretnera, Dubrovnik, 1880.« Prema separatu iz dubrovačkog »Slovinca« novosadski »Javor« je u broju 40 iz 1880. god. objavio pomenutu studiju. Kovačić se bavio i skupljanjem narodne poezije. Tako u »Slovincu« broj 15, iz iste godine, nalazimo narodnu pjesmu »Ženidba Cetinjanin Iva«, pribilježio Risto Kovačić od Jelene Jakšić iz Herceg-Novoga.³⁸

Najvažniji Kovačićev rad u toku 1881. i 1882. g. je veoma zapažena studija o Vuku St. Karadžiću. Prema ocjeni savremenika studija »Život i rad Vuka St. Karadžića« je bio najstudiosniji i najsadržajniji rad o ocu naše novije književnosti. Dubrovački »Slovinac« je u osamnaest uzastopnih brojeva donosio ovu raspravu. Ovaj rad zasebno je preštampana i izdala Pretnerova štamparija u Dubrovniku 1881. godine. Iste godine izašla je u Zagrebu prva sveska njegovog »Kovčežića«, a 1882. takođe u Zagrebu, izlazi i druga sveska. Te iste godine u broju 6 »Srpskog lista« u Zadru javlja se jednim manjim polemičkim prilogom.³⁹

Skolske 1881. godine počinje u Kotorskoj gimnaziji da predaje zemljopis i istoriju. Na kraju prvog polugodišta 1882. odrekao se službe u gimnaziji, a umjesto njega imenovan je Krsto Kulišić. Za vrijeme drugog bokeljskog ustanka protiv Austro-Ugarske Risto Kovačić aktivno pomaže ustanike. Upravo tih dana, kada je dao ostavku na službu, upitan od nekoliko svojih učenika: »Što se događa u Krivošijama?«, odgovorio je: »Ustanak! Ko je moj neka ide za mnom«. Sa njim su otišli Ljubomir Jovanović, Danilo Zivaljević, Andrija Radenović i drugi.⁴⁰

Kovačić je sa pomenutim učenicima iz Kotora otišao uz Pračišta i dočepao se crnogorske granice. Na Cetinju je zadržan nekoliko dana, a zatim je otišao u Italiju — možda i nekim državnim poslom.

Interesantno je napomenuti da Srpsko učeno društvo u Beogradu u svom izvještaju za 1882. god., tačka 6, kaže: »Pročitase se imena predloženih novih članova Srpskog učenog društva i to: 1. Kao dopisnik g. g. Nikola Vukićević, upravitelj Učiteljske škole u Somboru, Jovan Živanović, profesor u Karlovcima, Risto Kovačić, profesor u Kotoru, Tula, profesor mineralogije i geologije u Beču, Đura Zlatarski, rudarski referent u Sofiji, Đura Pilar, pro-

³⁸ Risto Kovačić, »Milan Đ. Milićević«, »Slovinac«, Dubrovnik, 1880, god. III, br. 3, s. 48—51; br. 4, s. 71—73; isti, »Život i rad Branka Radićevića«, »Slovinac«, Dubrovnik, 1880, god. III, br. 16, s. 313—316; br. 17, s. 325—333; isti, »Ženidba Cetinjanin Iva, narodna pjesma«, pribilježio Risto Kovačić od Jelene Jakšić iz Herceg-Novoga, »Slovinac«, Dubrovnik, 1880, god. III, br. 15, 294—296.

³⁹ Risto Kovačić, »Život i rad Vuka St. Karadžića«, »Slovinac«, Dubrovnik, 1881, god. IV, brojevi 1—18 (zasebno).

⁴⁰ P. Šerović, Zabilješke (nalaze se kod pisca ovog rada).

fesor mineralogije i geografije u Zagrebu, Mita Petrović, profesor u Somboru, Konstantin Jovanović — Grap, profesor Varšavskog univerziteta i Florinski, profesor Kijevskog univerziteta.* (Izvod iz zapisnika, str. 9.)⁴¹

»Slovinac« u broju od 1. jula 1883. u rubrici »Sitnice« donosi sljedeću vijest: »Cijenjeni gosp. prof. Risto Kovačić, koji boravi u Italiji čitao je onomadne predavanje na Rimskoj univesitadi« »La Lettura SERBA in relazione All' Italiana«, a do koji dan čitaće »Giorgio Daničić, o la lingua Serba indicata da Vuk Karadžić dichiarata con metodo storico comparativo«. Radujemo se našem Kovačiću, a još više prodiranju spoznaja našega jezika i naroda u tuđini.« Prvo predavanje koje je održao maja mjeseca na Filozofskom fakultetu u Rimu bilo je pristupno predavanje koje mu je, nešto kasnije, i donijelo katedru na pomenutom fakultetu. Petar Šerović, naš poznati istoričar, misli da je Kovačić prvi Jugosloven profesor Rimskog univerziteta.⁴² Mi, pak, mislimo da je Kovačić izabran za dopisnog člana Srpskog učenog društva, prvi Bokelj kojemu je pripalo to visoko naučno zvanje. Istina, njegov nešto stariji sugrađanin Vuk St. Vrčević — Rišnjaniin izabran je 21. januara 1868. g. za počasnog člana ovog naučnog društva.⁴³

Risto Kovačić, iako profesor u Ankoni, Đenovi i Rimu, nije prekidaio vezu sa svojim rodnim krajem već je uspješno nastavljao započetu saradnju sa »Srpskim listom« u Zadru. Naravno da je »Srpski list« pozdravio Kovačićev uspjeh i popratio i prikazao pisanje nekoliko italijanskih časopisa koji su donijeli ocjenu njegovih radova. Mnogo manjih članaka, opisa i viđenja, te raznih zbivanja koje je objavio u »Srpskom listu«, potpisivao je sa »R« ili samo »Risto«. Njegov putopis »Pozdrav iz Italije« napisan je lijepim i tečnim narodnim jezikom, sa mnogo interesantnih detalja o raznim zbivanjima i viđenjima. Takođe nije prekidaio ni svoju saradnju sa novosadskim »Javorom«. Njima šalje 1884. god. svoj putopis »Cvjetici iz Italije«. Ovaj pjesnički nadahnuti putopis posvetio je svome kumu prof. Mihailu (Miću) J. Katuriću — Rišnjaninu, tada nastanjenom u Zadru. U »Javoru« je 1884. objavio pripovijetku »Povratak«. Ovo je ustvari prevod poznate pripovijetke italijanskog pisca Domenika Čampolija.⁴⁴

Uprava Srpskog učenog društva na svojoj sjednici od 22. septembra 1884. godine je, između ostalog, raspravljala i ovo: »Dopisni član Risto Kovačić, profesor u Jakinu (Ankona), a sad u Đenovi, javljajući da je poslao Društvu opširan izvještaj u sedam

⁴¹ Glasnik Srpskog učenog društva, Beograd, 1884, knj. 64. Zapisnik, 10, s. 11.

⁴² »Slovinac«, Dubrovnik, 1. jul 1883, god. VI, br. 19, s. 30; vidi: P. Šerović, n. d.

⁴³ Glasnik Srpskog uč. društva, Beograd, 1868, knj. XXIII, s. 336.

⁴⁴ Risto Kovačić, »Pozdrav iz Italije«, Srpski list, Zadar, 1883, br. 41—43; zatim »Cvjetici iz Italije«, »Javor«, Novi Sad, 1884, br. 2, s. 47—51.

razdjela o naseobinama našega naroda u Južnoj Italiji, moli da mu se isti honorise, pošto mu poslana poputnina nije dotekla ni za putni trošak. O tome se sad ne može ništa odlučiti dok ne stigne izvještaj i dok se u Odboru ne pročita ili ne da na pregled i ocjenu».⁴⁴

O radu i bavljenu Rista Kovačića u Italiji najbolje govori sljedeći izvještaj: »Srpsko učeno društvo u Beogradu, na potonjem sastanku uprave raspravljalo je sljedeće predmete: 1. Dopisni član Risto Kovačić šalje: A) Šrpske kolonije u Molizu (Južna Italija), prvi izvještaj u sedam razdjela; B) Trinaest pisama srpskih u Arhivu Dubrovačke Republike (1403—1705) još neizdanih. Osim toga javlja da je izdao knjižicu »Gli Slavi Serbi dell' Italia. Ricordi del prof. Risto Kovačić fascicolo I, Ancona 1883.« U formatu položenom. Naposljetku prilaže likove Vuka Karadžića i Branka Radičevića u drvetu rezane koje je širio po tamošnjim naseobinama našega naroda. Uzima se na povoljno znanje, a da bi stvar brže išla, predaje se na pregled i ocjenu, prvi od pomenutih spisa Jovanu Boškoviću, a ostali P. Srečkoviću s tim da referišu o njima u svojim odborima.»⁴⁵

»Odbor za filofske i filološke nauke Srpskog učenog društva imao je sastanak 13. decembra pr. g. na kojem su ovi predmeti raspravljani: Jovan Bošković referiše usmeno o rukopisu prof. Rista Kovačića »Srpske kolonije u Molizu (Južna Italija)«, u sedam razdjela, koje je pregledao i Milan Kujundžić. Pošto su se recenzenti pohvalno izrazili odlučeno je da se rukopis štampa u Glasniku i da se nagradi; dalje da mu se opet da poputnina da nastavi to istraživanje i da otiđe do Bara (Bari) u Italiji da vidi izvjesne slike i podnese izvještaj.»

Pročitan je izvještaj Matije Bana o Vrčevićim spisima (književne sadržine).⁴⁶

Na sastanku filofske i filološke odbora Srpskog učenog društva od 11. aprila 1885. saopšteno je sljedeće: »Član Risto Kovačić javlja da je u Baru (Bari — Italija) našao veličanstveni srebrni oltar kralja Milutina i veliku ikonu Uroša Velikoga. Na ikoni je slika Uroševa i kraljice Jelene. Ikona je visoka 188, a široka 116 santimetara. Poslaće potonji izveštaj i sliku zaveta Milutinova, to jest kriptu i u njoj oltar, preslikan od Uhtomskog. A pisat će šta je pobeležio u Tera di Lavoro i u Abruzu, nastavljajući svoje putovanje po srpskim naseobinama u Južnoj Italiji. — Uzima se na znanje.« (Izvod iz zapisnika S. U. D., str. 25.)

Na jednom od narednih sastanaka 3. juna 1885. saopštava se: »Gosp. Risto Kovačić traži da mu se šalje korektura od njegova

⁴⁴ »Crnogorka«, Cetinje, za 1884, br. 38, s. 224.

⁴⁵ »Crnogorka«, Cetinje, 1884/I, br. 44, s. 271.

⁴⁶ »Crnogorka«, Književne vijesti, Književna društva, Cetinje, 1885/II, br. 2, s. 16.

članka. Odlučeno je da će mu se slati, ali ne može čekati povratak njezin da se ne bi zadržavalo štampanje Glasnika, nego će se pogreške, ako kakvih bude, štampati u naročitom spisku, pod imenom »Popravke«.⁴⁷

Na sjednici S. U. D. od 7. novembra 1885. god. Risto Kovačić podnosi pismeni izvještaj i račun o svome putovanju mjeseca marta i aprila u Bari, Molize i Abručke nasobine, a sada mjeseca avgusta i septembra po Južnoj Italiji. Odlučeno je da mu se pored pređe poslatih 480 dinara pošalje još 480 dinara, prema prvome trošku njegovom. (Izvod iz zapisnika S. U. D., str. 27.)

U Glasniku S. U. D., broj 14, u rubrici »Knjige koje je ovo društvo sa zahvalnošću primilo« stoji pod brojem 6: Risto Kovačić, Gli Slavi Serbi DELI' Italia. Ricordi del prof. Risto Kovačić — Fascicolo I edizione secon acciunte, Terni 1885.»

Glasnik S. U. D., knjiga 46, donosi Kovačićev rad »Trinaest pisama srpskih u Arhivu Dubrovačke Republike (1593—1705)«. Prvih šest su pisma turskih glavara iz Herceg-Novog poslata knezu i senatu Republike. Iz prvog pisma, pisanog 21. avgusta 1593. god. vidimo da je dizdar Herceg-Novog bio Jusuf Čelebi-baša. U drugom pismu »od svih poglavica novskih« iz Castelnovo di 16. februara 1608. god. zahvaljuju knezu i vlasteli koji im šalju »knjigu i za radi uskoka, da se umijemo čuvati«. Treće pismo je od »21 čunija 1608.« u kome novske poglavice zahvaljuju na vijesti poslate po kapetanu Andriji. U petom pismu od 9. avgusta 1610. Mehmed-beg Musaberović, kapetan novski, kaže da je »ovdi vašijeh nekoliko kalafata poslovalo na ovom naveti«. A pošto im je istekla pogodba »mi zaustavimo da bi nam napravili našu fregatu, koju smo napravili po zapoviesti čestitog cara«. Dalje ih moli da mu pošalju »dvoicu od njih da bi nam rebatili iednu fregatu«. U šestom pismu novske age zahvaljuju knezu i vlasteli što su im po poslaniku Brajici javili da su se »dvie barke uskoka uputile put juga i da se umiju čuvati«. Pismo je pisano »Na VII marča 1607. god. u Novome«.

Poslije ovih slijede četiri pisma turskih glavara iz Trebinja Dubrovčanima. Našu pažnju je privuklo treće pismo Kasum-bega od Trebinja koji, između ostalog, kaže: »...A što mi pišete, da ide na Novi i na Risan i na Kotor roba i da je otvorena skela preko careva fermana, to ne može biti, a ja vam se kunem gospodinom Bogom i našim svetcem Muhamedom da ni ja ni u moe znanje nitko od našich agah od tieh scelih ne uzme ni ednoga dinara i ja sam kroz tu stvar ljude bio i naše i venedičke i robu im jakmili i mazge im otimali što me nije bilo tokalo, a na veće

⁴⁷ Glasnik Srpskog uč. društva, Beograd, 1885, knj. 63, Sastanak IV, s. 25; sastanak VII, s. 48. Isto, Beograd, 1885, knj. 63, br. 64, Sastanak V, s. 10; sastanak XIV, s. 6.

za našega priateljstva, ali sam čuo da je Amet paša nekakvu bujurlatiju dá Nikšićanima i da je bila turma od Nikšićah prolazila na Risan, a na Novi tovar nikako ćuprie ne prolazi u moe znanie...» U četvrtom pismu Kasum-beg se pravda Dubrovčanima da karavan ne ide ni na Novi ni na Risan, pa naglašava: »Kada biahu došli svi kapetani vrlo sam im zaprietio da na Risan ništa ne puštai i zaista ništa sada ne ide na Risan, a znam i za Novi ne hide ništa«.

Dalje kaže: »I da znate kako sam ufatio Misinića iz Risna kde e na trgovinu izlego i učinio od nega veliko čudo i kastigao što mene pade neka s drugome uzrog, i ufatio sam od Novoga Pavla Dubovića, sina Goluba, kako e i on na trgovinu izlego i nega sam veoma kastigao za priču. Ali sam bio čuo da se e po noći pokrao i Šćepan Milašinović iz Novoga i pronieli jednu bogaćelu robe iz Saraeva«...

Ova pisma smo naveli zbog toga što naš kraj oskudijeva dokumentima iz doba turske vladavine, pa je i najmanji pismeni podatak o tome dragocjen.⁴⁸

Na kraju je vrijedno napomenuti da se Kovačića kao svog profesora u Kotorskoj gimnaziji sjeća dr Josip Smodlaka, čuveni dalmatinski i jugoslovenski političar i diplomata nove Jugoslavije. Dr Smodlaka tvrdi i to da je u italijanskom gradiću Živa Voda (Aqva viva) jedan trg nazvan »Piacca italo-slava« na predlog prof. Rista Kovačića, koji je nekoliko puta posjetio Zivu Vodu, gdje ga se uvijek rado sjećaju.⁴⁹

Prvih godina ovoga vijeka Kovačić je počeo poboljevati, a dvije godine prije smrti umno je obolio. Napušten i zaboravljen od sviju smješten je u »Sirotinjski dom« u Risnu, zadužbinu Dimitrija Ljubatovića — Rišnjanima, gdje je i umro 22. aprila 1909. god. Objavu o smrti i nekrolog donio je, po svoj prilici, jedini od svih naših listova, list »Boka« koji je 1908. i 1909. godine izlazio u Kotoru kao »glasnik za opće interese Bokelja«.

Izvodi iz nekrologa, koji je napisao naš poznati književnik, rodoljub i pisac Dionisije Miković, glase: »Ristu Kovačiću — Rišnjaninu, prof. — Vječna pamjat!⁵⁰

— Ljudima se igra sreća i nesreća. Istina koja ih prati svagda je u opasnosti... A svjedok joj je mučenik.

— Ristovom duhu bjehu brža krila i od same munje kresavice što oblake cijepa! Htio da zaroni gdje grješnici muke muče, pa da umnom riječju i ostrim perom, iskusnije preporučí omla-

⁴⁸ Isto, Beograd, 1885, knj. 85 („Različna naučna građa“), s. 223—236.

⁴⁹ Novak Miljanić, Hristifor — Risto Kovačić, Bibliografski vjesnik, Cetinje, 1980, god. IX, br. 1, s. 121.

⁵⁰ Dionisije Miković, Ristu Kovačiću — Rišnjaninu, profesoru, Vječna pamjat! Boka, Kotor, 1909, god. II, br. 84, s. 2 (5. maj).

dini: da se klone svega čime bi interesima svojim — rođskim naškoditi i ugled mračiti mogla.

Stisak njegove desnice cijenili su prvaci, koji su Boki na zboru i tvorcu obraz osvjetljivali i barjak časti ponosno prikazivali: pred obrazom i ponosom svijeta, a mjesto mu načinjali među svojim kolom, uresi znanja i umjenja svjetskog glasa, gdje mu je noga dopirala ... Pa sračunjuje u domu ... gdje ga nijesu kadri bili razumjeti.*

Ime, djelo i rad prof. Rista Kovačića zaslužuje da uđe u istoriju našega kraja i da buduća pokoljenja ne zaborave njegov nesebični patriotski rad i njegovo naučno i književno stvaralaštvo.

Summary

RISTO KOVAČIĆ OF RISAN, HISTORIAN AND AUTHOR

Maksim ZLOKOVIC

Risto Nikov Kovačić, historian, writer and patriot, was born on 22nd April 1845 in Risan. Having finished six grades of grammar school in Zadar he came to teach at Serbian Naval Endowment School at Srbina where he taught Serbian and Italian languages for four years. Already as a grammar school student in Zadar he, helped by his schoolmates, established the Youth Literary Society »Prvcnac« (the »First Born«) in 1865/1866. The members of the society were mainly the students of the Orthodox Seminary. The society had its paper and its first issue was edited by Risto Kovačić on December 7th 1865.

In the school year 1871/72 he left Herceg-Novi for Kotor to teach history and geography. At the end of the second term in 1873 he left Kotor to study at the University of Zagreb and Vienna where he graduated in 1879. In the period between 1866 and 1879, besides doing his regular work, he was engaged in scientific and social work. He contributed to magazines and papers: »Narodni List«, »Srpski List«, and »Srpsko-dalmatinski Magazin« in Zadar; »Orlić« of Cetinje, »Dubrovnik« and »Slovinac« of Dubrovnik, »Javor« of Novi Sad and the others. Besides contributing to our magazines and papers he published articles on our history and language in Italian magazines.

Immediately after his university studies he came to Herceg-Novi and continued to teach at the Naval Endowment School. In 1880, he became the head of that institution and ran it well and eagerly. In the school year 1881/1882 he moved to Kotor to teach at Velika Državna Gimnazija (State Secondary School). Towards the end of 1882 he left his job at school and joined the rebels of the Second Krivošije Rebellion. During the rebellion he moved to Italy and already in June 1883 delivered lectures on Serbian literature at the University of Rome.

Kovačić taught in Ancona and Rome. He studied our settlements in Italy and published works on the matter. Towards the end of 1884 he was appointed professor of linguistics and literature at the Fine Arts Faculty of Rome. In 1882 the Serbian Scientific Society elected him a corresponding member. In its magazine the »Herald of the Serbian Scientific Society« he published his studies as for example »Serbian colonies in Molise (Southern Italy) in seven parts«. The same magazine published his paper on »Thirteen Serbian Letters in the Archives of Dubrovnik (1593—1705)«. This well chosen archives material aroused great interest among the scientists of the Bay of Kotor of the time.

At the beginning of this century his health was seriously ruined and during the last two years of his life he was mentally deranged. Neglected and forgotten he was put up at the Workhouse in Risan where he died on 22nd April 1909. The obituary notice was written by the writer and patriot Dionisije Miković in the paper »Boka« (Kotor).